

<https://doi.org/10.62837/2025.5.263>

GÜLNARƏ RAUF QIZI ƏFƏNDİYEVƏ
Azərbaycan Dillər Universiteti

**LATIN AMERİKASINDA DANIŞILAN İSPAN DİLİNİN FONETİK,
LEKSİK VƏ QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Xülasə

Məqalədə Latın Amerikasını ölkələrində danışılan ispan dili haqqında məlumat verilmişdir. İspaniyada danışılan ispan dilinin Latın Amerika variantındakı fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri qeyd olunmuşdur. Tədqiqat göstərir ki, Latın Amerikasını ispan dili vahid sistem olmayıb, regiondan asılı olaraq müxtəlif dialektlər və yerli təsirlər fonunda zəngin bir dil formalaşmışdır. Məqalədə əsas diqqət Argentina, Meksika, Kolumbiya və Karib hövzəsi ölkələrində danışılan ispan dili nümunələri üzərində cəmlənir. Həmçinin, İber ispan dili ilə müqayisəli yanaşma tətbiq edilərək tələffüzdəki, qrammatikadakı və sözlərdə müəyyən fərqlər ortaya çıxır. Nəticə olaraq, Latın Amerikasını ispan dili yalnız coğrafi deyil, həm də sosial və tarixi amillərlə formalaşmış kompleks bir variantdır və müasir ispan dilinin beynəlxalq miqyasda yayılmasında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: Latın Amerikasını, ispan dili, fərqli variantlar, kasteyano

Keywords: Latin America, Spanish language, different variants, Castilian

Ключевые слова: Латинская Америка, испанский язык, разные варианты, кастильский

İspan dili (español və ya castellano), Roman dilləri ailəsinə aid olan və mənşəyi Latın dili olan əsas dünya dillərindən biridir. Bu dil, ilk növbədə İber yarımadasında, xüsusilə də Kastiliya bölgəsində formalaşmış və zamanla İspaniya Krallığının imperiya genişlənməsi ilə birlikdə Amerika, Afrika və Asiyanın müxtəlif bölgələrinə yayılmışdır. Hal-hazırda ispan dili təxminən 550 milyondan çox insan tərəfindən ana dili kimi danışılır və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı da daxil olmaqla bir çox beynəlxalq təşkilatın rəsmi dillərindən biridir. İspan dili coğrafi baxımdan əsasən Latın Amerikasını ölkələrində, İspaniyada və ABŞ-ın bəzi əyalətlərində geniş şəkildə istifadə olunur. Bu yaxın zamanlarda ABŞ-ın rəsmi ikinci dili də elan olundu.

Dil struktur baxımından fonetik yazı sistemi ilə seçilir; yəni sözlərin tələffüzü ilə yazılış forması arasında ciddi uyğunsuzluq yoxdur. Qrammatik baxımdan ispan dili cins kateqoriyası, feil zamanları və şəxsləri üzrə geniş dəyişmə sisteminə malikdir. Bu sistem, ifadələrin sintaktik quruluşunda aydınlıq və dəqiqlik yaratmağa xidmət edir.

İspan dili yalnız dilçilik baxımından deyil, həm də sosial və mədəni aspektlərdən nəzərdən keçirildikdə, mühüm bir identiklik elementi kimi çıxış edir. O, ispan dilli xalqlar arasında tarixi, dini, ədəbi və siyasi bağların möhkəmlənməsində xüsusi rol oynamışdır. Bu baxımdan dil, yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda bir mədəni irs daşıyıcısı, milli və qlobal səviyyədə kollektiv yaddaşın daşıyıcısı funksiyasını yerinə yetirir. Digər tərəfdən, ispan dilinin müxtəlif regionlarda fərqli dialekt və ləhcələrə ayrılması, onun həm zənginliyini, həm də parçalanma potensialını göstərir. Məsələn, İspaniyada danışılan ispan dili ilə Latın Amerikasında danışılan formalar arasında fonetik və leksik fərqlər mövcuddur. Buna baxmayaraq, ispan dili ümumilikdə normativ baza üzərində qurulmuş və bir çox regional fərqliliyə baxmayaraq qarşılıqlı anlaşılıqlı bir dil kimi qalmaqdadır.

Sosiolinqvistik baxımdan ispan dili həm də güc və nüfuz simvolu kimi çıxış edir. ABŞ-da sürətlə artan ispan dilli əhali bu dilin qlobal mövqeyini daha da möhkəmləndirir və gələcəkdə onu iqtisadi, siyasi və mədəni baxımdan daha da strateji hala gətirir. Bu səbəbdən müasir dövrdə ispan dilinin tədrisi, tədqiqi və beynəlxalq əlaqələrdə istifadəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Latın Amerikasında ispan dili, regionun bir çox ölkələrində və xalqlarında rəsmi və gündəlik ünsiyyət dili olaraq geniş şəkildə istifadə olunur. İspan dilinin Latın Amerikasında yayılması yalnız coğrafi faktorlarla məhdudlaşmır, həm də bu regionun tarixi, mədəni və sosial dinamikaları ilə sıx əlaqəlidir.

İspan dilinin Latın Amerikasına gəlişi, 15-ci əsrdə İspaniya Krallığının kəşfiyyat və müstəmləkəçilik siyasətinin nəticəsi olaraq baş vermişdir. İspaniyanın yeni dünyada qurduğu müstəmləkələr vasitəsilə ispan dili, yerli dillərin yerini tədricən almış və bu günə qədər Latın Amerikasında ən geniş yayılmış dil olmuşdur. Əslində, ispan dilinin Latın Amerikasında rəsmi statusu yalnız siyasi, iqtisadi və sosial təsirlərlə deyil, həm də müstəmləkəçilik dövrü boyunca həyata keçirilən dil siyasətləri ilə formalaşmışdır.

İspan dilinin yayılması, yerli xalqların dillərinin dilçilik baxımından dəyişməsinə və zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu proses, həm də mədəni mübadiləyə, müxtəlif dil və mədəniyyətlərin qarışmasına yol açmışdır. Bu baxımdan, ispan dili Latın Amerikasında həm sosial identiklik, həm də mədəni sərvət baxımından mühüm yer tutur.

Təbii ki, iki fərqli materikdə danışılan ispan dilində dialektik çeşitlilik və regional fərqliliklər də yaranmışdır. Latın Amerikasında ispan dili, müxtəlif regionlarda fərqli dialektlərə və ləhcələrə bölünür. Meksikadan Kolumbiyaya, Argentinadan Peruya qədər ispan dilinin müxtəlif formaları mövcuddur. Hər bir region özünəməxsus fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir.

Meksikada danışılan ispan dili, ümumiyyətlə daha çox qrammatik olaraq standartlaşmış və tərtibli şəkildə qəbul edilir. Kolumbiya dilində isə xüsusilə Böyük Kolumbiya bölgəsində daha çox düzgünlük və təmizlik üstünlük təşkil edir. Argentinadakı ispan dili, xüsusilə Buenos-Ayresdəki xüsusi tələffüz və lokal ifadələrlə tanınır. Latın Amerikasında ispan dilindəki bu fərqliliklər, yalnız dialektik dəyişikliklərlə məhdudlaşmır; eyni zamanda dilin müxtəlif sosial qruplar tərəfindən istifadəsi və hər regionun dil siyasəti də bu fərqlilikləri təsir edir.

Regional fərqliliklərə həmçinin yerli dillərin və digər xarici dillərin təsiri də əlavə olunur. Məsələn, Cənubi Amerikada “keçuva” və “aimara” kimi yerli dillərin təsiri çox güclüdür. Bu təsir, Latın Amerikasının mədəni müxtəlifliyinin dilə necə əks olunduğunu göstərir. Yerli dillərdən alınan sözlər və ifadələr, Latın Amerikasının sosial və mədəni həyatına nüfuz etmişdir.

İspan dilinin Amerika qitəsində sosial və mədəni rolu da danılmazdır. Latın Amerikasında ispan dili, sadəcə ünsiyyət vasitəsi olmaqla qalmır, həm də mədəniyyətin daşıyıcısı və kollektiv yaddaşın qorunmasına xidmət edən bir vasitədir. İspan dilinin istifadəsi, regionda cəmiyyətin təşkilində və sosial quruluşda mühüm yer tutmuşdur. Xüsusilə, İspaniya tərəfindən tətbiq olunan dil siyasətləri, ispan dilinin Latın Amerikasında bütün sosial təbəqələrə nüfuz etməsinə şərait yaratmışdır. Bundan başqa, ispan dili Latın Amerikasının ölkələrinin təhsil, mədəniyyət və ədəbiyyat sahələrində də vacib rol oynayır. Məsələn, ispan dili, regionun ədəbiyyatını, incəsənətini və fəlsəfi ənənələrini formalaşdırmışdır. Bu, Latın Amerikasının mədəni sərvətinin ispan dili vasitəsilə təkmilləşməsi və inkişaf etməsi ilə əlaqədardır. İspan dilinin mədəni funksiyaları yalnız dilin qorunması ilə məhdudlaşmır. Eyni zamanda, Latın Amerikasının müxtəlif xalqları arasında ortaq bir ünsiyyət dili olaraq, regional əlaqələri gücləndirmək və əməkdaşlığı təşviq etməkdə də mühüm rol oynayır.

Müasir Latın Amerikasında ispan dili, əsasən rəsmi dil və geniş yayılmış gündəlik ünsiyyət vasitəsi olaraq qalır. Lakin, regionda yerli dillərin və müxtəlif beynəlxalq dillərin təsiri də sürətlə artır. ABŞ-da ispan dilli əhalisinin artması, Latın Amerikasını ilə olan iqtisadi və mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsi, ispan dilinin bu regiondakı mövqeyini daha da gücləndirir.

Eyni zamanda, Latın Amerikasında ispan dilinin tədrisi və yayılması, qlobal təsirlər altında daha da müasir yanaşmalarla inkişaf edir. İspan dili, beynəlxalq ticarət, diplomatiya və mədəni mübadilə baxımından da vacib rol oynamağa davam edir. Müasir dövrdə, Latın Amerikasının ölkələrinin əksəriyyətində, ispan dili ilə yanaşı, ingilis dili və digər dünya dilləri də tədris edilir. Bu da regionun beynəlxalq aləmdəki mövqeyini möhkəmləndirir və onun qlobal əlaqələrdəki rolunu artırır.

İspan dilinin Latin Amerika və Avropa dialektlərinə nəzər yetirək. Ümumiyyətlə, bir dil, danışanlarının bir-birilərini anlamağı bacaran bir sıra dialektdən ibarət sayılır. İspan dilinə gəldikdə, bu, qismən doğru olsa da, bəzi dialektlər bir-birini anlamır, amma ümumilikdə, dilin yüksək homojenlik səviyyəsi və ünsiyyət qabiliyyəti sayəsində danışanlar arasında böyük dərəcədə anlaşılıqlıq mövcuddur. İspan dilinin bəzi əsas dialekt bölgələrini nəzərdən keçirmək olar:

İspan Dilinin Geolektal Bölgələri

Amerika Bölgələri:

- **Karib Bölgəsi:** Bu dialekt, Puerto-Rikonun San Juan, Kübanın Havana və Dominikan Respublikasının Santo Domingo kimi şəhərlərində istifadə olunan dil formalarını əhatə edir.

- **Meksika və Mərkəzi Amerika:** Meksika şəhəri və digər böyük şəhərlərdə istifadə edilən, eləcə də Mərkəzi Amerika regionunda danışılan ispan dilini ifadə edir.

- **And Bölgəsi:** Bu dialekt, Kolumbiyanın Bogotá və Perunun Lima şəhərlərində istifadə olunan dil formalarına işarə edir.

- **Rio de La Plata və Çako Bölgəsi:** Buenos Aires (Argentina), Montevideo (Uruqvay) və Asunsion (Paraqvay) şəhərlərindəki istifadə formalarını ehtiva edir.

- **Çili Bölgəsi:** Bu dialekt, Çili'nin Santiago şəhərində danışılan formaya aiddir.

İspaniya Bölgələri:

- **Kastiliya Bölgəsi:** İspaniyanın Madrid və Burgos kimi şəhərlərində danışılan ispan dilinin standart formalarını ifadə edir.

- **Andalusiya Bölgəsi:** Bu dialekt, Sevilya, Malqa və Granada kimi şəhərlərdə istifadə olunan xüsusiyyətlərə malikdir.

- **Kanarya Bölgəsi:** Kanarya adalarının Las Palmas və Santa Cruz de Tenerife şəhərlərində istifadə edilən dialekti əhatə edir.

İspan dilinin tarixində, "kastilian" və "ispan" terminləri arasındakı fərqlər bir neçə mərhələyə ayrılır. Bu mərhələlər dilin inkişafını əks etdirən əsas dövrləri müəyyənləşdirir:

1. Arxaik Dövr (10-12-ci əsrlər)
2. Orta Əsrlər Dövrü (13-15-ci əsrlər)
3. Klasik və Qızıl Əsr (16-17-ci əsrlər)
4. Müasir Dövr (18-19-cu əsrlər)
5. Hazırkı Dövr (20-21-ci əsrlər)

Nəticə olaraq, ünsiyyət bacarığını mükəmməl şəkildə inkişaf etdirmək üçün, dilin müxtəlif çeşidlərinin öyrənilməsi vacibdir. Belə ki, bir dilin ünsiyyət

sistemini mənimsəmək üçün onun abstrakt strukturunu öyrənmək yetərli deyil, eyni zamanda bu dilin müxtəlif formalarını da dərindən bilmək vacibdir. Bir dili öyrənmək, sona çatmayan bir səyahət kimidir, sonsuzluğa doğru atılan addımlardır.

Bundan əlavə, Instituto Cervantes-in 1998-ci ilki illik hesabatı əsasında, ispan dilinin həm vahidliyi, həm də müxtəlifliyi arasında balans qurduğu qeyd edilir. İspan dili beynəlxalq və yüksək mədəniyyətli bir dil olaraq, həm vahidliyi, həm də müxtəlifliyi qoruyur.

İspan dilinin xüsusiyyətlərini təhlil edək. Homojenlik: İspan dili, qlobal miqyasda nisbətən homojen bir dil olaraq qəbul edilir. Bu, onun sisteminin sadəliyi, səslə və samitlər sisteminin genişliyi və dilin əsas sintaksis strukturlarının vahidliyi ilə əlaqədardır. Bununla belə, dilin homojen olması, bütün ispan dilli dünyada müəyyən regional fərqliliklərin mövcud olmasına mane olmur. Beləliklə, ispan dili çoxlu sayda yerli dialektlərə malikdir, lakin hələ də yüksək ünsiyyət qabiliyyəti təmin edilir.

Geoqrafik Əhatə: İspan dili, dünyanın təxminən 10%-lik ərazisini əhatə edən, coğrafi olaraq sıx yayılmış bir dildir. Bəzi digər mədəni dillərin coğrafi yayılmasına nisbətən, ispan dili əsasən qonşu ölkələrdə istifadə edilir, bu da dilin istifadəsinə daha möhkəm təməl yaradır.

Genişlənmə: İspan dili dünyada ən çox yayılan dillərdən biridir. 2020-ci ildə 585 milyondan çox insanın ispan dilini ana dili və ya ikinci dili olaraq danışdığı bildirilmişdir. İspan dili yalnız İspaniya və Latin Amerikası ilə məhdudlaşmır; ABŞ, Braziliya, Kanada, Avropa İttifaqı, Okeaniya, Hollandiya Antilləri və digər Karib ölkələrində də geniş yayılmışdır.

İspaniyada üç əsas ispan dili variantı mövcuddur: kastilian, andalus və kanar.

Kastilian ispan dili, İspaniyanın əksər ərazilərində istifadə olunur və “bu dil, xüsusən İber yarımadasının şimal hissəsinin böyük bir hissəsində və Balear adalarında istifadə edilən bir formadır”. Fonetik və fonoloji cəhətdən, kastilian bəzi xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir, əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlər qeyd edilə bilər:

- **S və Z fonemaları** arasındakı fərq: Digər bölgələrdə isə seseo və ceceo fenomenləri mövcuddur, bunlar növbəti fəsildə izah olunacaqdır.
- **Yeísmo:** Kənd bölgələrində və yaşlı nəsildə yeísmo fenomeni daha çox müşahidə olunur.
- **Sondakı samitlərin qorunması:** Kəlmələrin sonunda samitlər adətən qorunur.
- **Apiko-alveolar "s" tələffüzü:** "S" hərfi apiko-alveolar şəkildə tələffüz olunur.

• **Frikativ “j-g” tələffüzü:** “J” və “g” hərfləri qeyri-səsli frikativ tələffüz olunur.

1. Qrammatika baxımından kastilianın əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:
2. İkinci şəxsin çoxluq forması olaraq vosotros/as, vuestro/a(s) və os istifadə edilir;

3. Tuteo ənənəsi geniş yayılıb;
4. Leísmo və laísmo fenomenləri mövcuddur;
5. Aquí və allí sözlərinin geniş istifadəsi.

Leksik səviyyədə kastilian dilində bəzi "ispan" ifadələrinin tez-tez istifadə edildiyi qeyd edilir, məsələn, gilipollas (gülünc adam), molar (xoşlamaq), follón (qarışıqlıq), coche (avtomobil) və billete (bilet), həmçinin vale interyeksiyasının tez-tez istifadə olunması.

Andalus ispan dili fonetik və fonoloji xüsusiyyətləri ilə tanınır və aşağıdakı fərqliliklərə malikdir:

• Son vokalların açıqlığı: Kəlmənin sonunda samit itirildikdə, son vokalların açılma meyli mövcuddur.

- Şəhərlərdə seseo: Şəhər bölgələrində seseo fenomeni geniş yayılmışdır.
- Ceceo bəzi ərazilərdə: Bəzi bölgələrdə ceceo fenomeni müşahidə olunur.
- Yeísmo: Andalus dilində də yeísmo fenomeni geniş yayılıb.
- Samitlərin zəifləməsi və itməsi: Xüsusən /s/ samitinin kəlmənin sonunda zəifləməsi və itməsi meyli mövcuddur.

- Predorsal s tələffüzü: "S" hərfi predorsal şəkildə tələffüz olunur.
- Frikativ tələffüzü: "Ch" hərfi frikativ tələffüz olunur.
- J və g hərflərinin aspirasiya edilməsi: “J” və “g” hərfləri aspirasiya olunur.

Qrammatik xüsusiyyətlərə gəldikdə, Andalus dilində aşağıdakılar diqqət çəkir:

- İkinci şəxsin çoxluq forması olaraq ustedes, su, suyo/a(s) istifadə edilir;
- Tuteo istifadəsi yaygındır;
- Aquí və allí sözlərinin müntəzəm istifadəsi.
- Kanar İspan Dili
- Kanar ispan dili də fonetik və fonoloji xüsusiyyətləri ilə tanınır və aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

- Seseo fenomeninin yayılması: Seseo fenomeni geniş yayılmışdır.
- Yeísmo: Yeísmo fenomeni burada da müşahidə edilir.
- Samitlərin zəifləməsi: Kəlmənin sonunda xüsusilə /s/ samitinin zəifləməsi və itməsi meyli var.

- Predorsal s tələffüzü: "S" hərfi predorsal şəkildə tələffüz olunur.

• Fricativ “ch” tələffüzü: "Ch" hərfi səsli və uzun okluziya ilə tələffüz olunur.

- J və g hərflərinin aspirasiya edilməsi: “J” və “g” hərfləri aspirasiya olunur.
- Qrammatik baxımdan Kanar dilində aşağıdakı xüsusiyyətlərə rast gəlinir:
- İkinci şəxsin çoxluq forması kimi ustedes, su, suyo/a(s) istifadə olunur;
- Tuteo istifadəsi adi haldır.

Leksik səviyyədə Kanar dilində bəzi Amerika mənşəli sözlər mövcuddur, məsələn, papa (kartof), guagua (avtobus), cachetes (buqa) və guançe mənşəli sözlər, məsələn, gánico (keramik çömçə) və mago (kəndli).

Hər bir dilin özünəməxsus müxtəlifliyi vardır ki, bu da dilin tarixi və coğrafi mövqeyi kimi ekstralingvistik amillərlə əlaqəlidir. Latın dili, qədim dövrlərdə ən mühüm dil olmuş və bu gün mövcud olan bir çox dillərə təsir göstərmişdir. İspaniya, monolingv bir ölkə kimi qəbul edilir, amma reallıq tamamilə fərqlidir. Əslində, İspaniyanın rəsmi dili ispan (kastilian) dilidir, amma bununla yanaşı, katalan, qalisiya və vasque kimi dillər də həmçinin rəsmi dil kimi təsnif edilir.

Rəsmi dil və coofisiyal dillər arasında mövcud olan əlaqənin yan təsiri **bilinqvizm** fenomenidir. Bilinqvizm, bir şəxsin iki və ya daha çox dildə səmərəli ünsiyyət qurma bacarığıdır (multilingualizm). Bu fenomen İspaniyada çox geniş yayılıb, çünki bir neçə dil icması bir arada yaşayır. Moreno Fernández tərəfindən təqdim edilən məlumatlara görə, iki növ bilinqvizm mövcuddur:

• **İndividual bilinqvizm:** Bu, fərdi səviyyədə baş verir və burada danışan şəxs, anadilinə əlavə olaraq digər bir dildə də oxşar ünsiyyət qabiliyyətinə malikdir.

• **Sosial bilinqvizm:** Bu, cəmiyyətə aiddir, çünki həmin cəmiyyətin üzvlərinin əksəriyyəti iki dillə danışa bilir.

İspaniyada bilinqvizm vəziyyətini daha dərinləndirən analiz etdikdə, katalan dili Latın dilindən törədiyi görünür. Başlanğıcda daha çox ailə mühitində, yəni qeyri-rəsmi şəraitdə istifadə olunurdu, amma XIX əsrdə önəm qazandı və Kataloniyada coofisiyal dil oldu. Həmçinin, vətəndaş müharibəsindən sonra bir müddət belə olmamışdır, amma 1978-ci il Dil Normalizasiyası Qanunu ilə bu status bərpa olundu. Katalan dilinin coofisiyal dil statusunun qalıcı şəkildə qəbul edilməsi avtonomiya qanunu ilə oldu və burada Kataloniya üçün özəl və rəsmi dil olaraq tanındı :

Kataloniya Avtonomiyası:

1. Kataluniyanın özəl dili katalandır.
2. Katalan dili Kataluniyanın rəsmi dilidir, həmçinin kastilian dili də bütün İspaniya dövləti üzrə rəsmi dil olaraq tanınır.

Katalan dilinin coğrafi ərazisi Kataluniya, Balear adaları, Valensiya icması və Andorranı əhatə edir. Lakin, bu dil, həmçinin Sardiniya (El Alguer), Aragonun şərq sərhədində və Fransanın cənubunda da danışılır. Hazırda bu dili təxminən on bir milyon insan danışır. Andorrada katalan dili təkə rəsmi dildir, Kataloniya, Valensiya və Balear adalarında isə kastilian dili ilə yanaşı coofisiyal olaraq istifadə edilir. Xüsusilə Valensiyada özünəməxsus **valensiya** ləhcəsi mövcuddur. **Aran vadisində** isə kastilian, katalan və əlavə olaraq aran dilindən istifadə olunur.

Katalan dili, xüsusən bəzi xüsusiyyətlərə görə, İber yarımadasında digər dillərlə və ləhcələrlə bənzəyir, bunlar arasında Latın dilindəki ilkin **f** səsini qorumaq, "fulla" (folia) kimi Latın qruplarının palatal **ll** ilə həll olunması və "fet" (factu - həqiqət) kimi **-ct-** qrupunun yüngülləşməsi kimi xüsusiyyətlər vardır.

Fərqli dillərdə danışan və bilingv danışanlar arasında ünsiyyətin olması səbəbi ilə, **kastilian-katalan** qarışığına da rast gəlmək olar. Bu qarışığın əsas xüsusiyyətləri bunlardır: **traer** və **llevar** sözlərinin eyni mənada istifadə edilməsi; sual cümlələrində **átono** (tonal olmayan) sual sözünün istifadəsi; **hacer** felinin xüsusi istifadəsi (məsələn, "hacer una película" - film çəkmək); **sin** kimi zərf istifadəsi. Leksik olaraq, bu qarışıqlıqda bəzi sözlər də mövcuddur: **paleta** (mason), **rachola** (kafel), **prestache** (rəf), **enchegar** (yandıрмаq), **nen** (uşaq), **plegar del trabajo** (işdən çıxmaq).

Qalisiya Dili də roman dillərindən biridir və **portuqal** dilinə müəyyən oxşarlıqlar göstərir, hətta bu dillər bir-birinə qardaş dillər olaraq qəbul edilir. Əvvəlcə **qaliçiya-portuqal** dili mövcud idi və bu dil 1200-1350-ci illərdə incəsənət baxımından mühüm rol oynayırdı, lakin qısa müddətdə tənəzzülə uğrayaraq artıq ədəbiyyat dili kimi istifadə edilmədi və kastilian dili üstünlük qazandı. XIV əsrdə **qaliçiya** və **portuqal** dilləri ayrıldılar və onların sərhədi Portuqal ilə İspaniya arasındakı siyasi sərhəddə yerləşdi. Portuqal dili ədəbiyyat və mədəniyyət dili olaraq təsdiq edildi, qaliçiya isə daha çox şifahi ifadə dili kimi qaldı. Yalnız 1978-ci il **Konstitusiya** ilə qaliçiya dili coofisiyal dil oldu və 1980-ci ildə **avtonomiya qanunu** ilə Galicia əyalətində rəsmi dil olaraq tanındı (Maddə 3).

Humberto López Moralesin (1996: 20) sözləri ilə desək, ispan dili – xüsusilə də danışanlarının 90%-nin yaşadığı Amerikada – “dialektal mozaika”dır. Gerçəkdən də, Amerika çoxsaylı dil və mədəni müxtəlifliyin cəmləşdiyi nəhəng bir qitədir və burada on doqquz ölkə və 300 milyondan çox insan ispan dilini rəsmi ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir.

Bu geniş coğrafiyada ispan dili bir çox hallarda başqa dillərlə təmasda olur. Məsələn, bəzi regionlarda o, qədim yerli xalqların dilləri ilə yanaşı bunlar da mövcuddur: Boliviya da keçua, Paraqvayda guaraní, Meksikada isə asteklərin dili

olan nahuatl buna nümunədir. Digər tərəfdən, Braziliya ilə sərhəddə yerləşən Venesuela, Kolumbiya, Peru, Boliviya, Paraqvay, Argentina və Uruqvay kimi ölkələrdə ispan dili portuqal dili ilə də təmasdadır. Bundan əlavə, ABŞ-la uzun sərhədi olan Meksikada və xüsusi statusa malik Puerto-Rikoda isə ispan dili amerika ingiliscəsi ilə sıx əlaqədə inkişaf edir – Puerto-Rikoda ispan dili rəsmi statusa malikdir.

Eyni zamanda, ispan dili ABŞ-ın bir neçə ştatında da geniş yayılıb: Yeni Meksika, Florida, Kaliforniya, Texas və Nyu-York kimi ştatlarda ispan dilində danışan icmalar mövcuddur.

Manuel Alvarın [1,səh. 80] fikrinə görə, əslində “İspaniyada ispan” və “Amerikada ispan” kimi ayrı-ayrı dillər yoxdur – bir dil var və onu danışan milyonlarla insan var. Bu fikir, Amerikanın dil məkanını ispan dilinin ümumi tarixindən ayırmaz, əksinə onun ayrılmaz bir parçası kimi təqdim edir.

Rivarolanın [2,səh.101] da qeyd etdiyi kimi, Amerika, hələ tam formalaşmaqda olan bir dil üçün yeni coğrafi və düşüncə sahəsi yaratmış və bu məkan ispan dilinin tarixi inkişafından ayrı düşünülə bilməz. Dilin bu inkişafı onun həm bütövlüyünü, həm də zəngin daxili müxtəlifliyini bir araya gətirən bir prosesdir.

Bununla belə, dilin bu güncü vahid strukturuna inam hər zaman mövcud olmayıb. Koloniyaların müstəqillik qazanmasından və yeni milli kimliklərin formalaşmasından sonra (1810–1820-ci illər), həm Avropa, həm də Amerika alimləri ispan dilinin gələcəyi və onun birliyi ilə bağlı ciddi mübahisələr aparırdılar.

Bu dövrdə ispan dilinin latın dili ilə müqayisəsi qaçılmaz idi və bu da iki əks düşürgənin formalaşmasına səbəb oldu: Bunlardan biri – Cuervo kimi düşünənlər – gələcəkdə ispan dilinin müxtəlif dillərə parçalanacağını proqnozlaşdırırdı. Digər tərəfdən isə Varela kimi alimlər ispan dilinin tədrisən daha da birləşəcəyinə inanırdılar.

Bu fikir ayrılıqları uzun müddət davam etsə də, Menéndez Pidal 1944-cü ildə nəşr olunmuş “Dil birliyi” əsərində Cuervonun fikirlərinə əsaslı və elmi cavab verdi. O göstərdi ki, dil təbiətdəki canlı orqanizm deyil, sosial hadisədir və latın dili ilə romanik dillərin tarixi inkişaf trayektoriyaları arasında əsaslı fərqlər mövcuddur.

Hərçənd ki, bu gün Atlantik okeanının hər iki tərəfində – həm İspaniyada, həm də Latın Amerikasında – dil və mədəni birlik ideyası geniş şəkildə qəbul olunur, əksər dilçilər bu birliyin daimi olmadığını və bəzi hallarda fərqliliklərin daha da dərinləşə biləcəyini anlayırlar. Məsələn, Humberto López Morales [3,səh 19–20], ispan dilinin Amerikada fərqlənməsinə səbəb olan bir sıra dil və qeyri-dil

amillərini sadalayır. Onun fikrincə, bu meyillər hələ fəth dövrünün başlanğıcından etibarən mövcud olub və bunlara aşağıdakılar daxildir:

- a) İspaniyadan gələn müstəmləkəçilərin müxtəlif dialektal mənşəyi
- b) Yerli xalqların dil baxımından böyük müxtəlifliyi
- c) İlk koloniyaların əsas mərkəzlərinin təcrid olunmuş şəkildə formalaşması
- d) İspan dili üzrə vahid və tənzimləyici dil siyasətinin yoxluğu

Müəllifin xüsusi olaraq fəth dövrünün başlanğıcına (a), yerli dillərlə uzunmüddətli təmaslara (b), və vitsekrallıqların – gələcək müstəqil dövlətlərin nüvəsinin – yaranmasına (c) etdiyi istinadlar bir daha göstərir ki, Amerikanın ispan dilinin formalaşmasında kolonizasiya prosesinin ilk illəri həlledici rol oynamışdır. Bu mərhələ, ispan dilinin Amerika qitəsində bugünkü görkəmini anlamaq üçün sadəcə müasir dil vəziyyətinin araşdırılması ilə kifayətlənməməli, eyni zamanda tarixi başlanğıc və formalaşma prosesi də diqqətlə öyrənilməlidir.

Doğrudan da, bugünkü ispan dilinin struktur və xüsusiyyətlərini başa düşmək üçün (d) bəndində göstərilən müasir dil tədqiqatları vacibdirsə, bir o qədər də əhəmiyyətli olan, bu dilin Amerikada necə yaranıb inkişaf etdiyini göstərən tarix və ictimai kontekstdir. Məhz bu araşdırmalar sayəsində bu gün “Amerika ispanı” adlandırdığımız çoxsaylı dialektal variantların dil və cəmiyyət əsaslı təməli üzə çıxarılmışdır.

Amerika qitəsinin fəthi əsasən **Kastiliya** tərəfindən planlaşdırılmış, **Andalusiya** və **Kanarya adalarının** dəstəyi ilə həyata keçirilmişdir. Boyd-Bowman tərəfindən aparılan kolonistlərin siyahıya almasına dair tədqiqatlara əsasən, 1492–1580-ci illər arasında Amerikaya köçən ispanların:

- **35,8%-i** andaluz,
- **16,9%-i** ekstremaduralı,
- **14,8%-i** kastiliyalı,
- **22,5%-i** isə digər bölgələrdən gəlmişdir.

Kolonistlərin sosial mənşəyi haqqında bəhs edək. Kolonistlərin sosial mənşəyi ilə bağlı olaraq, dilçi John Lipski [4, səh.54–56] qeyd edir ki, Amerikaya köç edən insanların əksəriyyəti şəhər mənşəli və orta təbəqəyə aid müxtəlif sosial qruplardan ibarət idi. Bu qruplara aşağıdakılar daxil idi:

- Soylu ailələrin ikinci və ya miras hüququ olmayan oğulları
- Peşələrindən və gildiyalardan kənarlaşdırılmış sənətkarlar
- Sərvətini itirmiş ailələr
- Həbs cəzası dəyişdirilərək sürgünə göndərilmiş məhkumlar

Bu insanlar arasında oxuma-yazma bacarığı olanlar çox az idi, lakin Yeni Dünyada məskunlaşdıqdan sonra sosial fərqlər tədricən aradan qalxırdı. Çünki onların böyük əksəriyyəti dənizçi, kiçik sahibkar, sənətkar, kiçik torpaq sahibi və ya tacir kimi peşələrdə çalışırdı.

Bu şəxslərin danışdığı ispan dili nə kəndli dilindən çox kobud, nə də saray ispanı qədər yüksək idi – nisbətən neytral və sadə bir dil idi. Qeyd etmək lazımdır ki, kəndlilər ümumiyyətlə mühacirət edə bilmirdilər və onların dili Amerikanın erkən dil mənzərəsində az rol oynadı. Şəhər mənşəli bu ispan dili, bir tərəfdən dil fərqlərini hamarlaşdırmağa meyilli, digər tərəfdən isə mərkəzdən uzaq bölgələrdə, xüsusilə dil və mədəniyyət mərkəzlərindən təcrid olunmuş ərazilərdə arxaik xüsusiyyətlər qazanmağa meyilli idi.

Amerikada ispan dilinin formalaşması

Yuxarıda qeyd etdiyimiz demoqrafik məlumatlar andaluzların Amerikanın ispan dilinə verdiyi töhfənin və fəth dövründən etibarən baş vermiş dil səviyyələşdirmə proseslərinin əhəmiyyətini təsdiqləyir. Frago [5, səh.60-65] tərəfindən göstəriləndiyi kimi, Amerikada yarımadaının müxtəlif dialektlərinə – köhnə kastiliya, leones, rioja, navarra, araqon, Yeni Kastiliya, ekstremadura dialektləri – hətta katalan və bask dillərinə aid xüsusiyyətlər tapılsa da, müasir tədqiqatlarda heç kim şübhə etmir ki, yarımadaının cənub bölgələrindən, xüsusilə Andaluziyadan gələn mühacirlərin demoqrafik üstünlüyü Amerikanın ispan dilinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Amerikada ispan dilində andaluzizm

Dil baxımından andaluzizm əsasən fonetik xüsusiyyətlərə söykənir. Bunların çoxu təkcə andaluz dialektinə xas olmayıb, yarımadaının digər cənub dialektləri ilə ortaqdır. Andaluzizmin təsiri Amerikanın ispan dilinə çoxsaylı dialektal sözlərin daxil olması ilə də özünü göstərir.

Morfosintaktik cəhətdən daha sonrakı dövrlərdə yaranmış bir xüsusiyyət – “**ustedes**” formasının geniş istifadə olunması – Amerikanın ispan dilində seviləyən dialektinin izlərini əks etdirir.

Amerikadakı ispan dilindəki andaluzizm xüsusiyyətlərini ortaya qoyan əsas fonetik hadisələrdən biri **seseo** fenomeni və digər isə **velar foneması** /X/-in müxtəlif tələffüz formalarıdır. Bu xüsusiyyətlər Amerikanın ispan dilini xarakterizə edən əlamətlər hesab edilirsə də, unutmamaq olmur ki, bunlar ispan dilinin ümumi miqyasda, yəni bütün İber yarımadasında, kolonial dövrün ilk əsrində baş vermiş fonetik dəyişikliklərdir. Həmin dövrdə ispan dili hələ də dəyişməkdə və fonetik cəhətdən sabitləşməkdə idi, və XVII əsrə qədər Amerikadakı ispan dili yarımadaının dəyişikliklərini uyğunlaşdıraraq qəbul edirdi.

İlk xarakterik xüsusiyyət, ispan dilinin fonetikasında XVI əsrin sonlarında baş vermiş mühüm hadisə olan **sibilantların zəifləməsi** ilə sıx bağlıdır. Yarımadaının

böyük hissəsində /s/ və /z/ fonemaları – müvafiq olaraq “ss” və “s” hərfləri ilə ifadə olunan – indiki tərzdə sərt /s/ kimi tələffüz edilirdi. Digər tərəfdən, /ts/ və /ds/ – “ç” və “z” kimi yazılan – isə zəifləyərək /θ/ (indiki “c”, “z” səsləri) tələffüzünə keçirdi. Lakin Andaluziya və Amerikada bu dörd fonemanın əvəzinə əsasən /s/ tələffüzü üstünlük təşkil etmiş və bu fenomenə **seseo** adı verilmişdir.

Leksikon səviyyəsində andaluzların demoqrafik üstünlüyü də özünü açıq şəkildə göstərmişdir. Andaluz və Amerikanın ispan dilində çoxlu sayda oxşar sözlər mövcuddur ki, bu da onların dil əlaqələrinin güclü olduğunu sübut edir. Məsələn, **alfajor, barcina, búcaro, chinchorro, estancia, habichuela, maceta, candela, rancho** kimi andaluz mənşəli regional sözlər Amerikanın leksik fonduna daxil olmuş və orada qorunub saxlanmışdır.

Frago qeyd edir ki, bəzi sözlərin istifadəsi Amerikada İspaniyadan əvvəl daha geniş yayılmışdır; məsələn, “**maceta**” sözü, “**tiesto**” yerinə Amerikada erkən dövrdən bəri daha çox istifadə olunmuşdur.

Andaluz leksikonunun spesifikliyi: Dənizçilik terminləri

İlk mərhələdə yalnız andaluz mənşəli lüğətə əlavə olaraq, “**dənizçilik leksikası**” kimi tanınan xüsusi sözlər də Amerikadakı ispan dilinə daxil olmuşdur. Bu terminlər əvvəlcə dənizlə bağlı peşəkar sahələrdə istifadə olunmasına baxmayaraq, zamanla gündəlik dilə inteqrasiya edilmişdir.

Məsələn, María Vaquero bu kateqoriyaya aid bəzi sözləri qeyd edir:

- **flete** — “hər hansı bir daşımaya görə ödəniş” mənasında,
- **aparejo** — “əməliyyat və ya iş üçün lazım olan əşyalar toplusu”,
- **guindar** — “asmaq”,
- **amarrar** — “bağlamaq” yerinə,
- **botar** — “atmaq” yerinə üstünlük verilən sözlərdir.

Bu terminlərin Amerikanın ispan dilinə daxil olmasının əsas səbəbləri kimi, gəmilərin heyətində andaluz və kanarialıların üstünlük təşkil etməsi, həmçinin Amerikanın inkişafında dənizin mühüm rolu göstərilir.

Hazırda geniş yayılmış fikirlərə görə, uzun müddət ərzində ispan dilində **interdil** (interlengua) adlanan bir formanın mövcudluğu ehtimal olunur. Bu interdildə yerli dillərin strukturları ispan dilinə üstələyirdi, amma bu sistem qrupdan kənara çıxmırdı və ispan dilinin ana dili kimi formalaşmasına təsir etmirdi. Interdil — pidjin və ya sadəcə sağ qalmaq üçün istifadə olunan dil kimi fəaliyyət göstərir və heç kəs tərəfindən ana dil kimi qəbul edilmir.

Yerli dillərdən ispan dilinə ən çox təsir etmiş və nüfuz edənlər bunlardır:

1. **Guarani** (Paraqvay, Argentina və Boliviyanın qərb bölgələri),
2. **Nahua** (Aztek dili),
3. **Maya**,

4. **Quechua**

5. **Aimara.**

Guaranidən gələn bir xüsusiyyət kimi, sözlər arasında, əgər ikinci söz saitle başlayırsa, glottal qapanma (qıfıllanma) müşahidə olunur. Nahua dilinə isə Meksikada sonundakı -shərfinin itirilməməsi xarakterikdir.

And Dağlarının yüksək hissələri (Peru, Ekvador, Kolumbiyanın cənubu, Boliviya, Argentina qərbi və Çilin şimalı) İnka sivilizasiyasının məskənidir və bu bölgələrdə dil təsiri əsasən Quechua və Aimara dillərindən gəlmişdir.

Bu bölgələrin xarakterik dil xüsusiyyətləri:

- s samitinin itirilməməsi,
- vurğusuz saidlərin qısaldılması,
- hecanın sonunda hışıltılı /r/ səslərinin mövcudluğu,
- /tr/ səslərinin təxminən Afrika dillərindəki kimi səslənməsi (kuazi-afrikasiya),
- /ll/ səslərinin qorunması,
- və üç sait sisteminin qısaldılmasıdır.

Afrikalı qul ticarətinin Amerikanın, xüsusilə Karib hövzəsi və Qərb Sahili bölgələrinin sahillərinə geniş miqyasda gətirilməsi nəticəsində müəyyən müddət ərzində afrospan dili adlanan bir dil forması mövcud olmuşdur. Bu dil, “bozal” dili olaraq da bilinirdi və zamanla tamamilə yox olmuşdur.

Lakin XVI əsrdə, xüsusilə XVII əsrdə ədəbiyyatda afrospan dilində mahnılar, ilahilər və teatr tamaşaları kimi əsərlərə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Sor Juan Inés de la Cruzun yaratdığı «negrito» adlı kompozisiya növündən belə bir nümunə vardır:

Qul ticarətini portuqalların həyata keçirməsi səbəbindən, Palenquero və Papiamento kimi iki afro-iberik kriollo dili formalaşmışdır. Palenquero Kolumbiyanın San Basilio Palenque bölgəsində, Papiamento isə Aruba, Bonaire və Curaçao adalarında danışılır. Hər iki dilin əsasını portuqal dili təşkil edir.

Bu mövzu birbaşa müzakirə etdiyimiz kolonial dövrə aid olmasa da, bir çox tədqiqatçılar üçün Amerikanın müxtəlif dialektlərə bölünməsinin mənşəyi və bölgələrin ayrılması kriteriyalarından biri məhz kolonial dövrə bağlıdır. Xüsusilə koloniya sakinlərinin sosial və dil mənşəyi, məskunlaşdıqları ərazilər, həmin ərazilərdə yerləşmə tarixi, mərkəzi hakimiyyətlə (metropoliya) olan təmasların çoxluğu və azlığı, ərazinin ilkin virreynliklərə bölünməsi, yerli əhalinin çoxluğu və azlığı kimi amillər önəm daşıyır.

Məsələn, Henríquez Ureña yerli dillərin substrat rolu ilə bağlıdır və buna əsaslanaraq qitəni beş bölgəyə ayırır: nahua, caraibe/araukano, quechua, mapuche və guaraní dillərinin təsirində olan ərazilər. Rona isə bu bölgəyə ciddi etiraz etmiş,

o cümlədən digər dillərin mövcudluğunu və bu dillərin tək bir ispan variantına deyil, artıq fərqli dialektlərə təsir etdiyini vurğulamışdır.

Menéndez Pidal daha geniş bir zonalaşdırma təklif etmiş, daxili yüksəkliklərdə daha az andalu təsirli, sahil bölgələrində isə daha çox andaluz təsirli əraziləri fərqləndirmişdir.

Dilçilik xüsusiyyətlərinə əsaslanan təsnifatlarda - əsasən fonetik, həmçinin morfosintaktik və lüğəvi xüsusiyyətlərdə - ən önəmli nümunələr Rona və Resnick tərəfindən verilmişdir. Rona 12 zona fərqləndirir, Resnick isə 8 fonetik xüsusiyyəti əsas götürərək 256 fərqli birləşmə qeyd etmişdir. Zamora Munné isə voseo, /x/ və /s/ səslərinin tələffüzü kimi 3 xüsusiyyətə əsaslanaraq 9 zona ayırmışdır.

Cahuzac isə kənd əhalisini ifadə edən terminlərə əsaslanaraq təklif irəli sürmüş və bu, Henríquez Ureña-nın bölgüsü ilə demək olar ki, tam üst-üstə düşmüşdür.

Digər təsnifatlar da mövcuddur: məsələn, Canfield ərazilərin yerləşmə xronologiyasına əsaslanmış, Moreno Alba isə yeni tədqiqatlarına əsaslanaraq qitə paytaxtlarının standart lüğətinə görə bölgə ayırmışdır.

Ölkə əsaslı təsnifat isə optimal seçim kimi görünür, çünki böyük ölkələr – məsələn, Meksika – tək bir zona təşkil edir, daha kiçik ölkələrdə isə – məsələn, El Salvador – dialekt adaları mövcuddur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. ALVAR, M.(1991) : El español de las dos orillas, Madrid, Mapfre.
2. RIVAROLA, J. L.(2001) : El español de América en su historia, Valladolid, Universidad de Valladolid.
3. LÓPEZ MORALES, H. (1996): «Rasgos generales»,Madrid
4. LIPSKI, J. M. (1994): El español de América, Madrid, Cátedra

ГУЛЬНАРА РАУФ КЫЗЫ ЭФЕНДИЕВА ФОНЕТИЧЕСКИЕ, ЛЕКСИЧЕСКИЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПАНСКОГО ЯЗЫКА, ГОВОРИМОГО В ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ

РЕЗЮМЕ

В статье представлена характеристика испанского языка, используемого в странах Латинской Америки. Выделяются фонетические, лексические и грамматические отличия между испанским Испании и латиноамериканским вариантом. Исследование показывает, что латиноамериканский испанский не представляет собой единой системы — он обогащён множеством диалектов и местных влияний, зависящих от региона. Основное внимание

уделено вариантам, распространённым в Аргентине, Мексике, Колумбии и Карибском бассейне. Применяя сравнительный подход с иберийским испанским, обозначаются различия в произношении, грамматике и лексике. В заключении делается вывод, что латиноамериканский испанский — сложный вариант, сформированный не только географически, но и под воздействием социальных и исторических факторов, и он играет важную роль в международном распространении современного испанского языка.

GULNARA RAUF QIZI AFANDIYEVA

**PHONETIC, LEXICAL, AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS
OF LATIN AMERICAN SPANISH
SUMMARY**

This article provides an overview of the Spanish spoken in Latin American countries. It identifies the phonetic, lexical, and grammatical distinctions between the variant spoken in Spain and that used in Latin America. The research demonstrates that Latin American Spanish is not a uniform system—rather, it is enriched by various dialects and local influences depending on the region. The study focuses primarily on the variants from Argentina, Mexico, Colombia, and the Caribbean basin. Using a comparative approach with Iberian Spanish, it highlights differences in pronunciation, grammar, and vocabulary. In conclusion, Latin American Spanish is presented as a complex variant shaped not only by geography, but also by social and historical factors, and it plays a significant role in the international spread of modern Spanish.

Rəyçi: prof. N.R.Seyidova